

Aistleitner a szövegekből vett számos példával illusztrálja. A kultuszi legendák tartalmi megkötetése kevésbé érezhető a Keret-legenda esetében. A szerzők fantáziája itt szabadabban szárnyalhatott. A legmonumentálisabb ugariti költemény azonban Aistleitner szerint a tragikus alaphangulatú Aqht-ciklus, amely nagy erővel hirdeti, hogy az istenek kérésének visszautasítása az emberek, de még az istenekkel szoros kapcsolatban levő félistenek számára is pusztulást jelent.

A mű előszavában (5–6) Aistleitner rövid tájékoztatást ad az eddig megjelent fontosabb fordítási kísérletekről. Ezek közül azonban Gordon említett művén kívül csak két angol nyelvű mű az, amely célkitűzésében és egyben teljességben is Aistleitneréhez hasonlítható: H. L. GINSBERGÉ (J. B. Pritchards összefoglaló jellegű munkájában: *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton-New Jersey 1950) és G. R. DRIVERÉ: „Canaanite Myths and Legends. Edinburgh 1956). Más nagy világnyelveken még nem jelent meg teljes fordítás az ugariti szövegekről. — A mű végén (111) Aistleitner egy listát közöl az ugariti költemények editio princepsinek lelőhelyéről. Ezek az utalások majdnem minden esetben Ch. Virolleaudnak a „Syria”-ban megjelent szövegközzétételeire vonatkoznak. Mindenesetre célszerű lett volna a Gordon „Ugaritic Manual”-jára való utalás is, minthogy a kutatók ma már szinte kivétel nélkül ebből a könnyen kezelhető munkából tanulmányozzák az ugariti szövegeket.

Bár végleges véleményt egyes részletkérdések tekintetében csak Aistleitner Ugariti szótárának megjelenése után tudunk majd formálni, annyit már most is megállapíthatunk, hogy Aistleitner munkája nem csak hazai orientálistikánk és filológiai irodalmunk, de a nemzetközi orientálistikai kutatás szempontjából is hézagpótló jelentőségű. A mű külföldi visszhangja eddig igen kedvező: általános a vélemény, hogy Aistleitner kitűnően oldotta meg nehéz feladatát.⁴ A Bibliotheca Orientalis Hungarica többi értékes kötete mellett tehát ez a kötet is méltán foglal helyet. A mű külső kiállítása ebben az esetben is Akadémiai Kiadónk jó munkáját dicséri. A könyv izléses és szép külsejét külföldön is szóvá tették.⁵

Czeplédy Károly

NYELVTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK 19–21. SZÁM

Ezelőtt nyolc évvel, 1953-ban indította meg a Nyelvtudományi Bizottság a Nyelvtudományi Értekezések című sorozatot abból a felismerésből kiindulva, hogy a közepes terjedelműnek nevezhető nyelvészeti tanulmányoknak a megjelentetése — vagyis azoké, amelyek folyóirataink számára „nagyok”, s ezért csak folytatásokban volnának közölhetőek, ahhoz pedig, hogy önállóan, „könyv” alakban jelenhessenek meg, kicsik — sok nehézségbe ütközik. Ebben az időben egyre inkább világossá vált, hogy a publikálásnak ezek a formai gátjai bizonyos fokig akadályozzák magát a tudományos termelést, hisz egyet-

⁴ O. EISSFELDT: *Orientalistische Literaturzeitung* 1960/3–4; W. VON SODEN: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* LVI. (1960), 310–312.; S. SEGERT: *Archiv Orientalní* XXVIII. (1960), 153–154.; M. DAHOOD: *Orientalia* (Roma), XXIX, 3. (1960).

⁵ W. VON SODEN: i. h.

len szakember számára sem lehet kétséges, hogy minden tudomány szak területén — s így a nyelvtudományban is — számos olyan fontos probléma adódik, amely nem oldható meg 5–10 lapos folyóirataikk-terjedelemben, de ugyanakkor nem is igényel több száz lapos könyvet. Az sem volt továbbá kétséges, hogy a közlés lehetőségének reménye nélkül, csupán az íróasztalfióknak való termelés nem nagyon növeli az ilyen jellegű témák feldolgozása iránti kedvet.

Az elmúlt nyolc esztendő beszédesen bebizonyította, hogy a Nyelvtudományi Értekezések sorozata megindításának gondolata a reális szükségletek talajából nőtt ki. A sorozat egésze a maga nem túlságosan merev, kötött jellegénél fogva színes, gazdag tartalmú, s elsősorban a magyar nyelvtudománynak számos területéről találhatunk tanulmányt vagy tanulmányokat benne. Hasonlóképpen a sorozat egyes számai is szinte kivétel nélkül hasznos, értékes, előre mutató alkotásai nyelvtudományunknak.

Az a megállapítás, amit az egyes számokra vonatkoztatva általánosságban tettem az előbb, konkrétan is vonatkozik arra a három számra, amelyet most ismertetni kívánok (19. sz. Papp László: *XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása*. 1959. 78 l.; 20. sz. Deme László: *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*. 1959. 92 l.; 21. sz. Király Péter: *Ismeretlen magyar glosszák: Jászói, zirci, nagyvátói glosszák*. 1959. 64 l.).

Már maga a cím is mutatja, hogy Papp László és Deme László munkája a feldolgozott anyag korát, a vizsgált terület jellegét illetően nagyon közel állnak egymáshoz. Sőt ez a közelség a valóságban még nagyobb, mint a címből gondolni lehetne, hisz — mint ma már általánosan ismert — a nyelvi norma, illetőleg nyelvjárásaink kérdésének tanulmányozása a XVI. század végén még alig-alig választható szét, nyelvjárás és irodalmi nyelv — pontosabban irodalmi nyelvünknek ekkor már bontakozó, vagy legalábbis bizonyos vonatkozásaiban némileg már kielemezhető öse — ekkor még olyan bonyolult szöveget alkotnak, melynek kibogozásához csak igen óvatos és nagyon hozzáértő kézzel szabad hozzányúlni. Előre bocsáthatom azt, hogy mind Papp László, mind Deme László ennek tudatában nyúlt anyagához, s így mindkettőjük munkája mind általános tanulságokban, mind részletkérdésekben sok, a későbbi kutatások során is hasznosítható eredménnyel zárult.

Papp László munkája lényegében két részre oszlik. Az első nagyobb rész inkább elvi-módszertani jellegű, de ez is két síkú: egyrészt Nagyváradon, Mezőtúron és Butkán kelt „nem irodalmi céllal készült magyar nyelvű szövegek”, főleg missilis levelek és hivatalos iratok alapján kívánja megrajzolni e területek XVI. század végi nyelvjárásának főbb vonásait (8–39. l.); — másrészt egyes személyek (Ecsedi Báthori István, Tatay István, Daróczy Serafin) írásos emlékeit vizsgálja (39–52. l.), s ebben a részben lényegében az egyéni nyelvhasználat és a nyelvjárás vizsgálatának módszertani problémáit boncolgatja, s arra a kérdésre kíván feletet kapni, hogy „egyrészt az a meglehetősen tarkaság, amely a nagyjából egy időben keletkezett, több kéztől származó, de különben egymásnak nem ellentmondó emlékekben megfigyelhető, milyen mértékben jelentkezik egyetlen személy nyelvhasználatában, másrészt hogy ezeknek a személyeknek a nyelvhasználatára mennyire és mennyiben van összhangban vagy ellentétben az azonos vagy nagyjából azonos korú és területileg is hozzájuk kapcsolható emlékek nyelvallapotával” (40. l.).

A dolgozat második része Kölcse község nyelvallapotát vázolja fel a XVI. század második felében, mintegy „annak próbájául, hogy — az előző fejezetben vázolt problémák és szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségek ellenére

vagy éppen a problémák és nehézségek világos ismeretében — van mód és lehetőség egy múltbeli kor nyelvjárási viszonyainak megrajzolására” (53. l.).

Papp László munkája igen értékes, és minden bizonnyal időt álló eredményeket ad a vizsgált területek XVI. századi nyelvjárására vonatkozóan. A nyelvtudomány számára ez is igen jelentős eredmény, hisz — ahogy az 52. lapon a szerző maga is rámutat — nyelvjárásaink történetének megrajzolásához legsürgősebb feladatunk ilyen „metszetek” készítése. Valamiféle szintézis csak akkor képzelhető el, ha ezek a metszetek időbelileg és térbelileg is bizonyos fokig behálózzák a magyaralkta területeket. A magam részéről mégis fontosabbnak tartom — mert igen széles hatókörű — a munka módszertani tanulságait. Papp Lászlónak ez a munkája ugyanis levéltári anyagnak nyelvjárástörténeti vizsgálatára alapos módszertani tankönyvnek tekinthető. Lépésről lépésre haladva valósággal az olvasó szeme előtt tárja fel ennek a bonyolult stúdiumnak minden nehézségét és minden szépségét, mutatja be, hogy az élénk tornyosuló, szinte leküzdhetetlennek látszó akadályok ellenére is érhet el az avatott kéz konkrét, reális eredményeket. Papp László munkájából világosan kiderül, hogy nyelvjárásaink — azaz nyelvünk — történetének vizsgálata nem választható el a nyelvet beszélő társadalom történetének vizsgálatától. Beszédesen bizonyítják pl. a megvizsgált nagyváradi, illetőleg mezőtúri iratok is, hogy az eltérő társadalmi viszonyok mennyire kézzel kitapinthatóan tükröződnek a nyelvben is — különösen olyan mozgalmas időkben, mint a vizsgált korban, a török hódoltság idejében. Világosan tükröződik ebből a munkából az az igazság is, hogy nyelvjárásainkat sem lehet egyetlen korban sem valami merev, változatlan, külső, idegen hatásoktól mentes nyelvváltozatnak tekinteni, s a helyi és idegen elemek szétválasztására kell és lehet is törekedni, de nem bizonyos merev sémák, kiagyalt „igazságok” alapján, hanem a társadalom akkori történetének fényében vizsgált nyelvi adatok alapján, a pozitív és negatív jellegű adatok, „példák” és „ellenpéldák” tárgyilagos, reális összevetésével, azaz: a dialektikus materializmus módszerével. Világosan mutatja Papp László munkája azt is, hogy éppen a nyelvjárástörténeti kutatásoknak mennyire alapkérdése a sok szempontú vizsgálatok, alapos mérlegelés révén végzett lokalizáció, hisz — különösen ebben a korban — egy-egy irat keltezési helyének ismerete még távolról sem jelentheti azt, hogy a kérdéses emlék az illető hely nyelvének dokumentuma. Mintaszerűnek tekinthetjük Papp László munkáját még egy más vonatkozásban is, az adatközlés terén mutatott mértékletességében. Nyilvánvaló, hogy egy-egy ilyen jellegű munka elkészítésekor a szerzőnek hatalmas mennyiségű adattal kell dolgoznia. Az is kétségtelen azonban, hogy a vizsgálat elvégzése után nem szükséges — sőt nem szabad — minden adatát a publikálandó munkába belelapátolnia, ugyanis az adatok tömege egy bizonyos határon túl inkább negatív, mint pozitív jellegű, az áttekintést nem könnyíti meg, nem segíti elő, hanem inkább gátolja, megnehezíti. Papp László egyrészt helyesen választja meg a vizsgálandó nyelvi jelenségeket, nem törekszik általában teljes rendszerszerűsége, hanem megelégszik a kevesebb számú, de az adott esetben mindig lényegesnek, jellemzőnek látszó jelenségek bemutatásával; ezeken belül pedig a közölt adatok mennyiségét is reális keretek közé szorítja.

Papp László ebben a munkájában elsősorban nyelvjárástörténeti kérdések vizsgálatát tűzte ki célul. Ennek ellenére — mondhatnám természetesen, sőt szükségszerűen — bizonyos, irodalmi nyelvünk kialakulását érintő következtetéseket is leszűrhet — és le is szűr — kutatásaiból. Irodalmi nyelvünk

története szempontjából nem kis jelentőségű az a tényeken alapuló megállapítása, amelyet Ecsedi Báthori István írásait vizsgálva szögez le a következőképpen: „Nem nyelvjárástörténeti vonatkozásai miatt, de egyéb szempontból figyelemre méltó, hogy annak a néhány ismeretlen ecsedi íródeáknak a nyelvhasználata mennyivel közelebb áll az úréhoz, mint a nemes familiárisé, aki — úgy látszik — bátrabban használja saját nyelvjárását írás közben, mint a deákok. Azt sem tartom véletlennek, hogy az 1584-i, deák írta levél hangállománya áll legközelebb az összehasonlítási alapul vett mai köznyelvhez. Az írott nyelv egységesülésének nem jelentéktelen tényezői voltak ezek a deákok” (45. l.).

Papp László munkája ezen a ponton már érintkezik a másik ismertetendő munkával, *Deme László* tanulmányával. Deme is a Papp Lászlóéhoz hasonló anyagot vesz vizsgálat alá, azt a XVI. század végén keletkezett levélsomót, melyet Eckhardt Sándor adott ki ilyen címen: „Két vitéz nemesúr, Telegdi Pál és János levelezése a XVI. század végéről.” Ő azonban nem a nyelvjárás, hanem a „nyelvi norma”, azaz az alakuló irodalmi nyelv szemszögéből fogja viallatóra anyagát. Saját szavaival: „... az irodalmi nyelv történetének egy fontos kérdését a fejlődés egyik jelentős szakaszában — talán paradox módon — most éppen nem irodalmi műveken vizsgálánk meg, hanem irodalmon kívülien: a XVI. század utolsó negyedéből származó misszilis leveleken” (4. l.). Pontosabban: Deme arra a kérdésre kíván választ kapni, hogy — az ő szóhasználatával — a *fej*-nek, azaz a fogalmazó, diktáló személynek, illetőleg a másolat alapjául szolgáló eredeti írásnak van-e nyelvjárása, vagy a *kéz*-nek, tehát a diktálás után író, illetőleg a másoló személynek. Vagyis: „eszébe jut-e egyáltalán a *leírónak* (akár diktálás után ír, akár másol), hogy tisztelje az (akár diktáló, akár másolt) eredetinek az övétől eltérő nyelvhasználatát, első sorban hangállapotát” (7. l.). Ez a célkitűzés kétségtelenül érdekes — hisz szakirodalmunkban eddig még nem nagyon vizsgálták —, s alkalmas arra, hogy egy bizonyos nyelvi norma meglétét, erősségi fokát meg lehessen állapítani általa. Maga a kiválasztott anyag pedig különösen alkalmas ilyen jellegű vizsgálati cél megvalósítására, ugyanis *fej/kéz* viszonylatában az anyag huszonöt egységre bontható, ami huszonöt nyelvhasználati formát, a kutató számára huszonöt vizsgálati egységet jelent.

Deme az anyag nyelvi vizsgálata előtt — Papp Lászlóhoz hasonlóan — a lehetőség szerint szintén tájékozik a „fejek” és „kezek” mögött meghúzódó társadalmi-politikai háttérről, sőt filológiai kapcsolataikról is, ami az adott esetben szintén nem elhanyagolható tényező. Deme tanulmányának jelentős részét (25—70 l.) a vizsgálati egységeként összeállított, a helyesírást és a hangállapotot feltüntető adattár adja. Az adattárat jól átgondolt, részletes séma alapján — mai irodalmi nyelvünknek, mint mérőeszköznek a hangállapotához viszonyítva — állította össze a szerző. Ez a séma — ahogy Deme maga is megemlíti (24. l.) — sok vitára adott már alkalmat, s használhatóságának értékét illetően valóban nem lehet egyértelműen „igen”-nel vagy „nem”-mel felelni. Kétségtelenül nagy értéke a sémának, hogy segítségével viszonylag könnyű az adott esetben huszonöt egység adatait azonos módon csoportosítani, ami nagyon megkönnyíti az anyaggyűjtést, a feldolgozást, s az olvasó számára az áttekintést, összehasonlítást egyaránt. Kétségtelen az is, hogy Deme nagy hozzáértéssel töltötte meg e sémákat tartalommal, ügyelve arra, hogy példák és ellenpéldák valóban összevethetők legyenek, azaz legyen bizonyító erejük is. Ugyanakkor azonban azt sem lehet elhallgatni, hogy a sémák deci-

málszámai alá sorolt anyag — különösen a rendszerben nem eléggé benne élő olvasó számára — nem elég beszédes. Az adott esetben fontos, illetőleg kevésbé lényeges jelenségek — a séma mechanikus volta folytán — nehezebben ismerhetők fel, s néhány esetben a példák—ellenpéldák is inkább elmosnak vagy legalábbis elrejtenek bizonyos fontos nyelvi különbségeket, mintsem világosan szembeállítanák őket. Így pl. a 27. lapon az *o*-val szembeni asszociatív, megelőző *l* előtti zárt *u*-zás példái között levő 23 adatból 10 adat a mai *-ról*, 13 a *-tól* zártabb változata (*-rul*, *-tul*); a 10 ellenpélda közül csak egy vonatkozik a *-ról* ragra, s 8 a *-ból* ragra (*-rol*, *-bol*), egy pedig a *paranchol* igére. Hasonlóképpen pl. a 36. lapon is. Viszont a 33. lapon a példák között csak *-tul* ragos alakokat találunk (és *parancsul*), az ellenpéldák csupa *-rol*, *-bol* rago-sak. Azaz a három rag magánhangzójának minősége között mutatkozó fontos nyelvi—nyelvjárási különbség, ha nem is kallódik el egészen, eléggé eltűnik a nyíltabb—zártabb viszonylat kategóriájában. Hasonló aggályokat említhetünk az *óromóst*, *fóróstönj* stb. típusú példákkal szemben álló egyetlen *üket*, illetőleg az *ahun*, de: *kjuanom* esetében is (27. l.). És sorolhatnánk még tovább is a hasonló eseteket, amelyeknek száma bár nem túlságosan nagy, jellegzetes nyelvi értéküknél fogva nem elhanyagolhatók. (Még kell mondanunk azt is, hogy Deme maga a sémák adataiból ki tudja ugyan bányászni az előbb említett jelenségeket is (vö. 87. l.), mégis kérdéses, hogy egy kevésbé gyakorlott, széles látókörű kutatót ez a séma nem korlátoz-e egy kissé.)

Az adattár némi nehézkessége ellenére is Deme, aki az anyagot kiválóan ismeri, mesteri kézzel fejti ki a tanulságokat, vizsgálva a fejeknek egymáshoz való viszonyát, a kezek egymáshoz való viszonyát, fej és kéz viszonyát, sőt röviden kitér magánlevél és hivatalos irat viszonyára is (71—81. l.), s világosan rögzíti a célul kitűzött vizsgálat számára az anyagból leszűrhető tapasztalatokat, azaz felel arra a kérdésre: „Van-e norma e korban e körben?” A válasz a maga kettősségében is egyértelmű: „. . . van is, nincs is. Van olyan értelemben, hogy egy bizonyos hangállapot az anyanyelvjárás fölé kezd boltozódni, s közelebb hozza egymáshoz a hivatásos írástudókat meg a művelt nagyurakat, leküzdve és rombolva nyelvjárásukat, szinte kitapinthatóan műveltségük és társadalmi — itt így is mondhatnánk társasági — elhelyezkedésük szerinti mértékben. Nincs viszont olyan értelemben még, hogy ami van, az nem kötelező erejű, valószínűleg nem is elég nagy tekintélyű még; a hozzá való alkalmazkodás talán nem is valamilyen tudatos törekvés eredménye; a norma talán még nem is hat igazán, inkább csak ragad” (84. l.).

Ahogy Papp László a nyelvjárásokat vizsgálva eljutott az irodalmi nyelv kérdéséig, Deme a problémát az irodalmi nyelv felől közelítve meg, nem térhet ki — és nem is tér ki — a vizsgált kör anyanyelvjárása néhány kérdésének érintése elől sem (86—90. l.), s végül néhány módszertani tanulsággal zárja le eredményes fejtegetéseit.

Deme megállapításai a XVI. század végi nyelvi norma meglétére, annak érvényességére, hatóerejére vonatkozóan sokrétű, alapos, gondos elemzés eredményeként születtek meg. A szerző mindvégig nagyon is óvatos kézzel próbálja kibogozni az igazság fonalát, s ezért eredményei helyeseknek, igazaknak látszanak, s kétségtelen, hogy jól használhatók lesznek a későbbi hasonló jellegű kutatások során.

Végül még egy megjegyzést! Papp László és Deme László munkája minden szóbeli érvnél fényesebben bizonyítja, hogy a levéltári anyag milyen kimeríthetetlen kincsesbányája a nyelvünk történetét búvárló kutatóknak.

Nemesak a nyelvtudomány, hanem számos más szaktudomány is nagy hasznát látná, ha ezek a kutatások a jövőben kiszélesedhetnének.

A levéltári kutatás — bár a fentiektől eltérő irányú kutatás — gyümölcse az a harmadik munka is, amelyről röviden még szólni kívánok, *Király Péter* „Ismeretlen magyar glosszák” című tanulmánya. Ez a kiadvány három glosszaanyagot tartalmaz. Maga a három anyag egymástól független, csupán felfedezőjük — *Király Péter* — személye fűzi őket egybe.

Az első anyag, a „Jászói Glosszák” 29 adatot tartalmaz, s a jászóvári (Jasov) premontreiek könyvtárának egy kódexéből került elő. A „Zirci Glosszák”-at — 13 adat — az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárának egyik kódexében találta a szerző; a harmadik anyagot, a leggazdagabbat — 300 glossza, kb. 380 szó — Nagyvátyi Imrének 1478-ban nyomtatott bibliája tartalmazza.

Király Péter nemesak közli az általa feltárt anyagot, hanem a glosszák közlése után vizsgálja az emlék eredetét, paleográfiai megjegyzéseket közöl, helyesírási, nyelvi feldolgozást ad, és megkísérli az emlék időbeli és térbeli lokalizálását.

A nyelvészeti feldolgozás a Jászói Glosszák és a Zirci Glosszák esetében — érthető módon és helyesen — egészen rövid. Az adatok viszonylag kis száma, egy részüknek „semleges” jellege a nyelvészeti feldolgozás lehetőségeit meglehetősen szűk korlátok közé szorítja. Ezeket a lehetőségeket azonban a szerző ki is meríti. Ugyanezek az adottságok nehezítik meg a térbeli és az időbeli lokalizációt is. A Jászói Glosszák „keleti”, a Zirci Glosszák „délnyugat dunántúli” eredetét a nyelvi adatok, illetőleg egyéb tárgyi tényezők alapján még így is eléggé valószínűvé tudja tenni a szerző. A glosszák keletkezésének időpontjára vonatkozó megállapításokkal szemben azonban — a Jászói Glosszákát a XV. század derekáról, a Zirci Glosszákát a XV. század utolsó harmadából eredezteti *Király* — már inkább élhetünk bizonyos fenntartásokkal. A kronologizálásban ugyanis egyetlen pozitív jellegű tényező a „ductus”; a nyelvi adatok az említett időpontoknak nem mondanak ugyan ellene, de pozitíven nem is támogatják ezt a megállapítást, úgyhogy — véleményem szerint — több évtizedes eltolódás is elképzelhető a XVI. század felé.

A munka tetemes részét (18—53. l.) a Nagyvátyi Glosszák közlése, illetőleg feldolgozása adja. A nagyobb mennyiségű szóanyag itt lehetővé teszi már a részletesebb nyelvi (hangtani, alaktani, szókészlet) vizsgálatot, s ezt a szerző gondosan, lelkiismeretesen el is végzi. Az anyag gazdagabb volta folytán a lokalizáció problémája is megnyugtatóbb módon oldható meg.

A munkát hasznosan egészíti ki egy rövid összeállítás a glosszák viszonyáról a bibliafordításokhoz (54—59. l.), illetőleg a részletes szómutató.

Király Péter munkája igen értékes terméke nyelvtudományunknak. Értékes elsősorban abban a tekintetben, hogy több mint négyszáz újabb, többkevesebb határozottsággal egy bizonyos területre lokalizálható szóadatot tartalmaz, s különösen emeli ezeknek az adatoknak az értékét, hogy kb. egy-egy részükre — eddigi ismereteink szerint — régebbi emlékekből nincs adatunk.

Imre Samu